

501
ΚΟΥ
ΜΕ
ΝΙ
ΚΟΙ *Έλληνες*
ΣΤΟΧΑΣΤΕΣ

ΑΞΕΛΟΣ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ
ΚΟΝΔΥΛΗΣ
ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
ΣΒΟΡΩΝΟΣ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

ΟΙ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΣΥΝΑΔΕΛΦΩΝ

ΠΕΝΤΕ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΟΧΑΣΤΕΣ

επειδή

- η γνώση είναι δύναμη στον αγώνα για μια καλύτερη ζωή, στον αγώνα για μια άλλη κοινωνία·
- ως εργαζόμενοι έχουμε ανησυχίες, προβληματισμούς, ιδέες, οράματα
- ως εργαζόμενοι στο χώρο του βιβλίου ζούμε τόσο κοντά στον κρυμμένο θησαυρό των τυπωμένων σελίδων·
- έχουμε άποψη για το τι εκδίδεται, πώς εκδίδεται, πώς διακινείται, τι διαβάζεται·
- το βιβλίο δεν μπορεί να είναι εμπόρευμα, πρέπει να είναι κοινωνικό αγαθό·
- ο αναγνώστης δεν μπορεί να είναι καταναλωτής, πρέπει να είναι εραστής του βιβλίου·
- η κοινωνία χωρίς αφεντικά για την οποία παλεύουμε θα είναι ταυτόχρονα μια κοινωνία χωρίς διευθυντές, θα είναι μια κοινωνία όπου ο χώρος του βιβλίου, όπως και όλοι οι τομείς της παραγωγής, θα αυτοδιευθύνεται από τους ίδιους τους εργαζομένους...

γι' αυτό... «Οι ΕΚΔΟΣΕΙΣ των ΣΥΝΑΔΕΛΦΩΝ»

Η Εφημερίδα των Συντακτών
Κολοκοτρώνη 8, 105 61 Αθήνα
Τηλ.: 211 1045000 • Fax: 211 1045175
contact@efsyn.gr • <https://www.efsyn.gr>

Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων
Ερεσσού 35, 106 81 Αθήνα • Τηλ.: 210 3818840
Syneditions@gmail.com • <http://ekdoseisynadelfwn.wordpress.com>

Η αναπαραγωγή του παρόντος έργου είναι ελεύθερη για μη εμπορικούς σκοπούς, με παράκληση να αναφέρονται οι πηγές.

ISBN 978-960-9797-27-6

ΠΕΝΤΕ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΙ
ΕΛΛΗΝΕΣ
ΣΤΟΧΑΣΤΕΣ

ΑΞΕΛΟΣ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ
ΚΟΝΔΥΛΗΣ
ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
ΣΒΟΡΩΝΟΣ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ
ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΔΕΛΦΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2014

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Νικόλα Βουλέλη 9

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

Κατερίνα Δασκαλάκη, *Ήταν ένα μικρό καράβι* 15 ~ Γιώργος Δουατζής, *Η ποίηση στο έργο του* 21 ~ Αλεξάνδρα Δεληγιώργη, *Ο άνθρωπος και ο κόσμος* 25 ~ Κωνσταντίνος Δασκαλάκης, *Το βάθος της φιλικής σχέσης* 29 ~ Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής, *Το παρόν του μέλλοντός μας* 33 ~ Μάριος Μπέγζος, *Η φιλοσοφία της θρησκείας του* 37 ~ Ζαν-Μισέλ Παλμιέ, *Ερωτήματα* 41 ~ Servanne Jollivet, *Στη δοκιμασία του σκέπτεσθαι* 45

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Ανδρέας Ανδριανόπουλος, *Η Βαρβαρότητα της πνευματικής παρακμής* 51 ~ Αλέκος Αλαβάνος, *Όταν σου λείπει κάποιος ψάχνεις να τον βρεις* 53 ~ Θανάσης Γιαλκέτογ, *Το θάρρος της ελεύθερης αναζήτησης* 56 ~ Γιώργος Οικονόμου, *Αυτονομία και δημοκρατία* 60 ~ Κωνσταντίνος Καβουλάκος, *Ο Καστοριάδης και η θεωρία της δημοκρατίας* 65 ~ Θεοφάνης Τάσης, *Ο Καστοριάδης ή η πανουργία της αυτονομίας* 70 ~ Αλεξάνδρα Δεληγιώργη, *Δημιουργία – θέσμιση – αυτονομία* 74

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Γιώργος Μερτίκας, *Ισχύς και απόφαση στη μαζικοδημοκρατική εποχή* 81 ~ Βασίλης Μπογιατζής, *Η ελληνική περίπτωση* 86 ~ Μιχάλης Παπανικολάου, *Ένας προφήτης χωρίς αυταπάτες* 91 ~ Κώστας Σταμάτης, *Η έννοια της αξιοπρέπειας* 95 ~ Κώστας Μελάς, *Οι θεωρίες της απόφασης* 100 ~ Γιώργος

Λ. Ευαγγελόπουλος, *Για τον αμιγώς τεχνολογικό πόλεμο και την τρομοκρατία* **107**
≈ Αιμίλιος Καλιακάτσος, *Παναγιώτης Κονδύλης – Ε. Χ. Γονατάς: Εκλεκτικές
συγγένειες* **111**

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Το γέλιο του Νίκου* **117** ≈ Χάρης Γολέμης, *Το
αποτύπωμα του Πουλαντζά* **121** ≈ Θανάσης Γιαλκέτσης, *Ένας πρωτοπόρος της
ανανέωσης* **126** ≈ Αριστείδης Μπαλτάς, *Πουλαντζάς εφαρμοσμένος* **132**
≈ Michael Lowy, *Προσωπικές αναμνήσεις* **137**

ΝΙΚΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Ο άγνωστος δάσκαλος* **143** ≈ Χριστίνα Κουλούρη,
Ο Παπαρηγόπουλος του 20ού αιώνα **148** ≈ Σπύρος Ασδραχάς, *Μια κατάθεση
στο ταμείο των ιστορικών γνώσεων* **152** ≈ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Φράουλες
ώριμες, με ζάχαρη και λεμόνι* **157** ≈ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Η στροφή στο
Βυζάντιο* **160** ≈ Νίκος Αλιβιζάτος, *Η σχέση πολιτικής και οικονομίας* **163** ≈
Γιώργος Μαργαρίτης, *Ο ιστορικός και η Ιστορία* **168** ≈ Τριαντάφυλλος Ε.
Σκλαβενίτης, *Ο ερευνητής της νεοελληνικής πολιτισμικής ιστορίας* **173**

ΕΠΙΜΕΤΡΟ του Νίκου Κατσιαούνη **179**

Μια κατάθεση στο ταμείο των ιστορικών γνώσεων

του Σπύρου Ασδρακά

Αν μιλήσει κανείς συνοπτικά για την προσωπικότητα του Νίκου Σβορώνου, κινδυνεύει να αναλωθεί σε έναν αξιωματικό και μάλλον άχαρο λόγο ή σε έναν έπαινο που η συχνή χρήση του είδους τον έχει καταστήσει κούφιο και αδιάφορο: Με ενθαρρύνει, ωστόσο, η σκέψη ότι όσα, με αξιωματικό τρόπο, θα εκθέσω έχουν πίσω τους μια κριτική δοκιμασία, μια έλλογη κριτική στήριξη· ακόμη η σκέψη ότι ο έπαινος δεν είναι παρά η απόληξη αυτού του υπόρρητου λογικού ελέγχου. Και πριν από τον ιστορικό, ο άνθρωπος: Είναι ενάρετος. Αν η αρετή ενέχει πλήθος αρετών, απ' αυτές τις τελευταίες θα ήθελα να επισημάνω τις ακόλουθες: Πολιτική και επιστημονική αρετή – αυτές οι δυο στο πρόσωπο του Σβορώνου αποτελούν μια ταυτότητα και συνάμα ηθική και γνωστική δοκιμασία· ανδρεία, δηλαδή ταυτότητα της πράξης και της γνωστικής και ηθικής επιταγής· μετριοφροσύνη, δηλαδή αυτογνωσία που συνεπάγεται την κατανοούσα συμπάθεια απέναντι στους άλλους· κι εκφράζει τη βαθιά του ανάγκη για φιλότητα.

Ήταν ακόμη ένας άνθρωπος ζωντανός, όχι χωρίς το κατακάθι της πίκρας· ήταν ακόμη ένας άνθρωπος που ήθελε να έχει αντίκρισμα στις συνειδήσεις των άλλων, σε αναγνώριση της αξίας που πίστευε

ότι έχει και πράγματι είχε· ήταν, επίσης, ένας άνθρωπος που είχε στερηθεί πολλά, αλλά που συγχρόνως δεν ήταν άγευστος από τις χαρές της ζωής· ήταν, τέλος, ένας άνθρωπος που οι συγκινήσεις του μεταμορφώνονταν σε μια εσωτερική ζωή που έμοιαζε με άφατη καλλιτεχνική δημιουργία – άνθρωπος της τέχνης αυτός που εκφραζόταν με τον ανεπιτήδευτο και ίσως ξηρό λόγο του ιστορικού.

Των ανθρώπων που δεν υπάρχουν πια στον κόσμο η άφατη ζωή κρατά λίγο, όσο σχεδόν και η ζωή εκείνων που τους γνώρισαν από κοντά και συμμετείχαν με κατανόηση στο δικό τους άρρητο πάθος· αν ζουν μετά το θάνατό τους, τούτο το χρωστούν στη ρητή, στην εκφρασμένη τους ζωή, στα έργα και στις πράξεις τους. Η συνέχιση της ζωής ενός ιστορικού περνά από διαφορετικά μονοπάτια: Ένα απ' αυτά μπορεί να είναι το τεκμηριωτικό του έργο, η κατάθεσή του δηλαδή στο ταμείο των ιστορικών γνώσεων – κατάθεση ακριβή αλλά όχι ιδεώδης· το άλλο μονοπάτι μπορεί να το έχει ανοίξει το ερμηνευτικό του έργο, που δεν έχει πάντα ως προϋπόθεση την κατάθεση στο ταμείο των ιστορικών γνώσεων· ένα τρίτο μονοπάτι είναι εκείνο στο οποίο συμπλέκεται η ευρηματική με την ιστορική ερμηνεία.

Ο Νίκος Σβορώνος πορεύτηκε και στα τρία, ποτέ όμως το πρώτο δεν του έγινε αυτοσκοπός, ακόμη και σε εκείνες τις εργασίες του, όπως η έκδοση των αθωνικών εγγράφων ή των *Νεαρών*, που θα μπορούσε να νοηθούν ως κατεξοχόν τεκμηριωτικές: Παντού η εκδοτική έχει ως παραπλήρωμα την ερμηνεία, στο μέτρο όπου τα ίδια τα τεκμήρια και η δική του στοχοθεσία επιβάλλουν. Το ιστορικό έργο του Σβορώνου είναι συγχρόνως ευρηματικό και ερμηνευτικό ή αποκλειστικά συνθετικό και ερμηνευτικό, και απλώνεται σε όλη την ελληνική χρονικότητα, κυρίως τη βυζαντινή και νεότερη· η αρχαιότη-

τα τον απασχόλησε επιλεκτικά ως απάντηση σε εξωτερικές ζητήσεις. Τα έργα του, εκείνα που έχουν ως προϋπόθεση μακρά ευρηματική προεργασία, αφορούν τόσο τη βυζαντινή (αλλά και κατά κύριο λόγο) ιστορία όσο και τη νεοελληνική: Σε όλες, όμως, τις περιπτώσεις, ανεξάρτητα από τους τρόπους χρήσης του, το τεκμήριο είναι το έδρασμα της ιστοριογραφικής του κατασκευής, θα έλεγα ίσως ποτέ η αφήγηση των άλλων, όσο κι αν αυτή την αφήγηση την αναχωρεύει στη δική του.

Τα ιστορικά ενδιαφέροντα του Νίκου Σβορώνου, αν επικεντρώνονται κυρίως στα πεδία των θεσμών, ιδίως νομικών και δημοσιονομικών, και της οικονομικής και της καθ' όλου κοινωνικής ιστορίας, επεκτείνονται επίσης σε εκείνα του πνευματικού πολιτισμού. Τα τελευταία, μάλιστα, τροφοδότησαν τις πρώτες του νεοελληνικές έρευνες· στο γέρμα της ζωής του ξαναγύριζε κατά καιρούς σ' αυτά, ανασύροντας παλιότερά του γραπτά ή απαντώντας σε σύγχρονα επικαιρικά ερεθίσματα.

Με γερή φιλολογική υποδομή, όπως ήταν ο κανόνας για τους ιστορικούς και της δικής μου ακόμη γενιάς, είχε τη δυνατότητα όχι μόνο να κατανοεί τα κείμενα, ανάμεσά τους τα δύσκολα νομικά της μετάβασης από τη λατινοφωνία στην ελληνοφωνία, αλλά να του είναι από νωρίς οικεία, όσα μάλιστα αποτελούσαν τον κορμό της αρχαίας και νεότερης ελληνικής Γραμματείας. Αυτή του η φιλολογική κατάρτιση συνιστά διακριτικό χαρακτηριστικό της ιστορικής του σκευής και βάθρο της τεχνικής και της μεθοδολογίας του. Μιλούσα λίγο πριν για τις συνθετικές και συνάμα ερμηνευτικές ιστοριογραφικές κατασκευές του Σβορώνου: Νομίζω ότι το ευπρεπέστερο παράδειγμα, αν όχι το υπόδειγμα, στον τομέα αυτόν είναι η μικρή του *Νεοελληνική Ιστορία*, μια σύνθεση από την οποία ο ιδεασμένος ανα-

γνώστης δεν μπορεί να προσπεράσει μια φράση ή να αγνοήσει μια λέξη χωρίς να ραγίσει τον αιτιοκρατούμενο λόγο της.

Ως προς τις ιστοριογραφικές του κατασκευές, όσες συναρμολογούν σε αδιάσπαστο σύνολο την ευρηματική με την ερμηνεία, θα σας θυμίσω ένα, οικείο σ' εμένα, παράδειγμα, που είναι το έργο του για το εμπόριο στη Θεσσαλονίκη κατά τον 18ο αιώνα: Υποδειγματικό ως προς τη χρήση των ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων ενόψει μιας Ιστορίας των όρων παραγωγής και διακίνησης των οικονομικών (φυσικών και βιοτεχνικών) μεγεθών, αλλά επιπρόσθετα χαρακτηριστικό για τη διαπλοκή της οικονομικής με την κοινωνική ιστορία, με όλες τις ιστορίες που λόγοι μεθοδικοί κάνουν να αναβλασταίνουν από το ενιαίο σώμα της Ιστορίας. Δεν θα σας κουράσω πολύ ακόμη, αλλά ας μου επιτραπεί να πω δυο λόγια για τον Σβωρόνο ως θεωρητικό της Ιστορίας.

Ο ίδιος δεν ασχολήθηκε με τρόπο συστηματικό με τη θεωρία της Ιστορίας, ούτε με ζητήματα ιστορικής μεθοδολογίας, μολοντί ένα ημιτελές πρώιμο δημοσίευσμά του έδειχνε ότι ήταν πιθανό να θητεύσει στο ένα ή στο άλλο επίπεδο: Ωστόσο, μίλησε πολύ για την Ιστορία ή έγραψε γι' αυτή επειδή τούτο του ζητήθηκε. Ο λόγος του για την Ιστορία είναι εκείνος του «εμπειρικού» ιστορικού και τον χρωματίζει η βιωματική του σχέση περισσότερο με τα πράγματα, τα όντα, της ιστορίας ως πράξης, παρά με τον ιστοριογραφικό λόγο ή την ιστορική θεωρία. Θεωρούσε ότι δεν είναι δυνατό να αρθρωθεί κανένας λόγος για την Ιστορία, αν ο λόγος αυτός δεν στηριζόταν στην κατανόηση των δικών της πηγών, κατά κανόνα λιγότερο ή περισσότερο συγχρονικών με τα αντικείμενα της αφήγησης· ενώ πίστευε ότι οι πηγές ενέχουν με αμεσότερο ή εμμεσότερο τρόπο

την πραγματικότητα και συνεπώς προσφέρονται στην αποκατάσταση του αντικειμενικού, ωστόσο έθετε ως προϋπόθεση της κατανόησης των πηγών μια γενικότερη κοσμοθεωρία, που γι' αυτόν ήταν η μαρξική· ποτέ όμως δεν δέχτηκε ότι η κοσμοθεωρία (ή απλώς θεωρία) μπορεί να υποκατασταθεί στη λογική και, πολύ περισσότερο, στην πραγματολογία των πηγών. Με δυο λόγια, πίστευε ότι ο ιστορικός βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με τον λόγο των πηγών και τον λόγο της θεωρίας [...].

Ο Σπύρος Ασδραχάς είναι καθηγητής πανεπιστημίου. Το κείμενο αυτό είναι εκτενές απόσπασμα άρθρου του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ο Πολίτης* (τεύχος 113, Ιούλιος-Αύγουστος 2003).